

А. ВИЯСНІВСЬКИЙ

По Імеретії

(з нотаток туриста)

Ми спускаємося в долину. Справжня дорога пішла там десь праворуч, манівцями, ми ж, з пропозиції тов. Степана, що підвозив нас, прошкуємо з карколомної кручі, прямо в долину.

В долині, перед нами — головний потік Ріону — Джанджанхі, що бере початок з льодовика, на схід від Малісону.

Це новороджене немовля одначе вже досить галасливе.

Що-йно спустилися, як воно вшанувало нас своєю навіженою музикою. Вітаю тов. К, він бо так радів на перевалі, що скараскався шумів!

На декільки рукавів розливається Джанджанхі в долині, наче для того, щоб краще викупати подорожного перед тим, як він ступить на Грузинську землю.

За річкую, праворуч дороги, — сиротіє пусткою руїна колишнього південного притулку.

Що разу оглядаємося назад, на перевал. Хочеться вглядіться в нього ще раз, в близькій згадці пережити радість височини. Так! так! Саме радість височини! Безперечно бо є така радість. Не дарма людськість снокон віку стримить уверх, в зоряні простори. *Via ad astra* була безупинною мрією людини протягом віків і вже тепер, при таких здавалося-б досягненнях, не дає вона спати багатьом, приваблюючи своєю безмежністю.

По міжгір'ї, нам назустріч, суне чорна дощова хмара. Темносині клубки котяться навипередки в авангарді, спотикаються о верхів'я дерев і гранітних шпилів, підстрибують. Поруч з ними насовуються сіро-сині присмерки.

Степан нас квапить, підганяє: до найближчого аулу — ще далеко, а дощ в цій дорозі — неминуче спинить, бо їхати по слизькому та ще в сутінках — дуже ризиковано.

Слухняно прискорюємо крок.

За деякий недовгий час, хмари порівнялися з нами. Важкі краплі дощу посіялися рясним монотонним шумом. Вогкі, холодні присмерки обгорнули нас, здавили в своїх обіймах.

— Що робити? — питаємося Степана.

— Отут ночуватимемо.

— Як? Де? На дощі?

— Нічого, не турбуйтеся, улаштуємося — мимрить і загадково всміхається.

За чверть години стали. Ліворуч від дороги незграбно розташувалася на узбочі величезна камінюка полігональної форми. З південного боку під нею леговисько, що утворюється частково заламом її краю, а частково поглибленням в землі. З східного боку камінюка утворює щось схоже на стріху.

— Отут і ночуватимемо — каже Степан.

Сторопіло дивимосся на Степана, потім на камінюку, відтак кидаємося до арби, швидко розвантажуюємо її й ліземо в леговисько. При надмірному скороченні всіх органів свого тіла, вмищаємося. Замість дощу в леговиську спадає струмочками по камінцеві вода. Земля в леговиську вже досить промокла. Страшенно вогко, хоча й затишно. Тиснемося один до одного, мостимо з лахміття гатки, щоб спинити воду.

Для вечері в нас нічого крім цукру немає. Смокчемо й силимося не спати, небезпечно в такій вогкості.

Через якихось чверть години біля нас зупиняється ще одна арба й з нею господар-осетин і двоє імеретинців, що везуть кукурудзу. Також лагодяться ночувати з другого боку каменя, під стріхою.

Пробую зав'язати розмову — не клеїться. Кожна тема неодмінно закінчується сухим затишком та гарячою вечерєю. А підтримувати таку розмову не вигідно.

Впоравшись з арбою й конякою, Степан також встрягає поміж нас. Він в поганому гуморі: турбується за коня, що пасеться не спутаний. Путати на таких кручах не можна, бо може загинути, а простий — в темряві дідько зна куди може зайти.

Дощ попеременно вибрикує то ритмичним галопом, то рясною ристю. Зіпсутою помпою десь недалеко сьорбають в рівчаках дощові струмки. Абсолютна темрява! Світло сірника, під час запалювання цигарки, на хвилину з'являє землясто-жовті лонняті обличчя моїх товаришів, їх скуцюрблені постаті і ледве помітні тіні — примари на вогко-брудному, пасматому тлі каміння.

Степан оповідає:

— З давна-давен відоме це леговисько осетинам. Ще з тих часів, коли наші предки на правах кривавої помсти вели постійні війни з грузинами. Кожного разу, як осетини поверталися з Імеретії після вдалого наскоку, вони отаборувалися отут біля цього камінця на ночівлю. В леговиську розташовувалися ватажки, навколо табором — вояки. Тут молилися богу, вечеряли й до ранку розважалися. Через перевал переходили завжди вранці, зі сходом сонця.

І далі оповідає Степан про характер тих воєн, про жорстокість, героїство й завзяття боротьби. Але я вже не слухаю його. Спокійний епічний тон збуджує в мені уяву минулого, заносить в часи кривавої давнини.

... Крикливий сумбурний табір... Багато вогнищ... Чорняві, коренасті постаті купками, впереміш з кіньми, вівцями, хатніми скарбами... Там он далі в долині — гурт змучених, знесилених бранців. Замість одяжі — на них лахміття, руки позв'язувано ремінцями... Біля камінця — купа відрубаних ворожих голів — відзнака перемоги...

Далі моя уява оживляє цю статично уявлену картину, наділяє її рухами, діями, потім розчиняє в бликах свідомості (це на секунду, коли розгорається сірник, щоб припалити цигарку), відтак знов поновляє її вже в новій комбінації:

... Облога імеретинського селища...

Трансформація моєї особистості в рожевій безмежності фантазії поволі згасає, під впливом втоми й дрімоти. Образи вуаліруються, рухи застигають, кольоровість зникає.

Спочатку прозора-сіра, а потім густа тьма...

І коли від стусана свого сусіди прокинувся, то поновити образів минулого цього прекрасного краю — вже не вдалося. Свідомість мимоволі почала сковзати по географії, зупиняючись в культурних центрах Америки, Європи, а відтак несподівано занеслась до добре знайомих вулиць міста. Там знайомі обличчя, повсякденна метушня. Яке це все далеке зараз!

Товариші все-таки сплять. Тов. Б. заснув перший. Спокусило й інших. Нема з ким перекинутись словом, розігнати дрімоту. От тільки холодні, струмочки води, що час-від-часу прориваються через нехитрі гатки з нашого барахла, та тупа ломота задубілих членів, які перебувають весь час в стані максимального зчавлення, переривають на хвилину дрімотне приголомшення.

І так до ранку.

На світанку потюпки вирушаємо в дорогу. При світлі денному зовнішність наших костюмів точно відображає їх власників: також помняті, мокрі, брудні. Холодно, зуб на зуб не попадає. На дворі мжичка.

Тюпаємо навпростець, до аулу Гуршеві. Це єдиний з цього боку перевалу осетинський аул. Від нашої стоянки навпростець до нього не більше кілометра. Крайня будівля в аулі — духан. Його як раз нам і треба: маємо надію попиту гарячого чаю. Духан порожній, хоча двері його гостинно відчинено для подорожніх. Шукаємо господаря. Незабаром з'являється господар, але каже, що зварити нам нічого не може, бо нема сухих дров. Наша арба десь там кружляє по приборчах, а без неї, власне без Степана, не знаємо, що діяти. Враз показався Степан без арби. Гукає, щоб взяли лопати й кирки в аулі та йшли на допомогу: розмило дорогу, не можна проїхати. За допомогою господаря духану швидко дістаємо все, що треба, й рушаємо назад. Швидко застрілися.

Степан радить їхати без зупинки до Шохі і там спочити до схочу. — Ну то гайда.

За аулом дорога вгрузла в ліс. Густенний ліс! Спочатку — одвічні деревини піхт в 1—2 метри діаметром, далі дуб, бук і граб. Листяна рослинність спочатку тулиться біля дороги, а де-далі вниз, по течії Ріону, що-раз вище пнеться вгору, відпихає гольчату породу до альпійських пасовиськ. В прямій пропорції до площі розміщення зростає й розмір деревин. Окремі екземпляри все більшають і більшають на диво мандрівникам і на прикрасу природи. Чудовий понтійський майже первісний ліс!

Тут ви можете бачити й справжню старість дерева й природню смерть його й розклад. Але тут має місце не тільки природня смерть: в руслах бурхливих потоків великими купами навалено трупи різного віку дерев. То руйнуюча сила води — ворог гірського лісу, заподіяла таке під час весняного снігу та льодоплаву.

Весь час січе помалу дощик. В лісі бродять зелено-сірі при смерки, час від часу тихо шепочуться. Дзвінко щебече й виляскує Ріон.

На 8 годині ми в Шохі. Це молодий курорт. Власне, буде курорт. Зараз тут переводиться будівництво електростанції, санаторія й готель. Серед лісу розкидано багато деревляних бараків — житла для робітників та нетерплячих хорих, що вже поз'їздилися. Курорт славиться своїми кліматичними умовами та джерелами, серед яких є одно радіоактивне.

Будівлю переводиться солідно, за планом, по всіх правилах західно-європейських вимог.

Просторий барак - курзал. Тут же їдальня й буфет. Чисті скатерки, сервізи. Гармонію європейського антуражу доповнюють з старанною чепурливістю вдягнені, трохи бундючні, грузини. Обстановка вражає нас. Ще дві, три години тому ми так далеко були від цієї Європи!

Брудні й мокрі, ми спочатку ніяковіємо під поглядами чепурної публіки. А потім — чаю. Чаю, вина, помідорів і будь-якої гарячої їжі.

Що, соус? Нехай буде соус, аби гарячий.

Сами дивуємося з своєї здібності їсти. А ще більше мабуть дивуються мовчазні грузини.

По сніданку — відпочиваємо, висушуємося на сонці, оглядаємо курорт і далі в дорогу. Вирішили прямувати сьогодні аж до Оні.

Дорога весь час лісом. Обіч Ріону в межигір'ях одинцями імеретинські хати. Деревляні будівлі, дощаті дахи. Біля хат багато садовини, кучеряві виноград, кукурудза. І скрізь ліс і ліс. Верхи в зоні гранітних шпилів, поодинокі пасма снігу. Снігоплавля дають початок бурхливим потокам, які довго кружляють по розпалинах гір, щоб несподівано власти по сторчовій 40 — 50 метрів поверхні доломітів в розпалину. Нижче всі оті водоспади, що найменший з них десь в залюдненому місці напевно мав би якусь поетичну назву, знов трансформуються в бурхливі потоки і, вибрикуючи по-між камінням, мчать навпростець через дорогу до Ріону.

Містків нігде нема. І як би ви не милувалися з чудової гри проміння в водяному каскаді водоспадів, проте голосно вилаєтесь, коли залізете на переправі вище колін в воду.

Перше компактне селище, що його ми досягли — Уцері. Це також курорт місцевого значіння. Славиться своїми вугляно-кислими, залізистими джерелами. На сезон сюди з'їжджаються мешканці Рарі і Лігхуні на відпочинок та лікування.

Деревляні хатки з добудами і набудами в різних площинах. Розкидано їх незграбною рукою початкуючого сіяча на зеленому взгір'ї. Балкон, веранди, вигадливі ніші. Будинки часто без огорожі — імітація міста. Де-не-де повзуть по взгір'ї підводи — кентаври місцевої комунікації: мордасті буйволи в возо-санній¹⁾ запряжці.

По головній вулиці снують з дачним післяобідним поспіхом курортники, з пляшками в руках. Одна розстрільна вперед, до джерел, друга — назад, з повними пляшками. Повітря насичено голосними для нас невимовними g - h - ch та c - t - k.

При дорозі — ларьки. Зупиняємося біля одного, очікуємо на підводу. Біля крамнички — гурт місцевих хлопців. Розговорилися. Мій колега д - р К. скидається на грузина. Питають, чи він не грузин часом? Відповідає, що єврей.

З-за стойки здивоване запитання крамаря.

— Єврей? Я теж єврей.

Ми також здивовано оглядаємо „тоже єврея“. Здоровенний чоловічина років під 40, в білій баранячій шапці, в чорній черкесці з належною оздобою на грудях, а на поясі півметровий, в кокетливій оправі, кинжал. Вигляд рядовика колишньої „особистої охорони“.

Мій колега, усміхаючись, промовляє:

— Отоб відвідав такий собрат мого старого діда: умер би старий з переляку. Він страшенно боїться військових, а тим більше гірських вояків.

¹⁾ Спереду полозки, а ззаду пара коліс, вирізаних з грубої деревини.

А цей „вояка“ цілком мирно відважує по 100 гр ковбаси та міряє решітцем сливи. Його зброя потрібна йому, як і іншим горянам, виключно для кухонних потреб: розрізувати на тонкі шматочки баранину для шашлику. Тільки в цій „ділі“ він і орудує нею проворно.

Помалу рухаємося далі. Обов'язково хочемо ночувати сьогодні в Оні, окружному центрі Рагі.

Гори поволі розступаються, гольчаста рослинність повзе де-далі вбік і вгору, лагідніє Ріон. Ми вступаємо в долину Оні, звичайно засушливу й гарячу¹⁾. Зараз же вона, начеб-то наперекір географії, досить таки болотяна й вогка.

Кружляємо за примховатою дорогою, назустріч квапливим вечірнім сутінкам.

За 2—3 кілометри до Оні—смеркло. Навколо в повітрі загойдалися золото-вогнясті жучки²⁾ повільно-хвилястий рух блискучо-золотих вогників оздобив нерухому темряву ночі.

Пригадався давній мит про аргонавтів. Це сюди, в казкову Колхиду, на береги Фазіса (Ріону) й на батьківщину Медей, мандрували вони під приводом Язона, за золотим руном.

Мимоволі з'являється думка: чи не під впливом оцих золотих блискавок-жучків, що так ліниво літають, але яких так трудно все ж таки піймати, з'явилася оця прекрасна казка? Ну, а що до участі в ній Медей, то... не одна, мабуть, з тутешніх, сучасних Медей, в оточенні такої прекрасної природи й під впливом отаких вечорів, зраджує свого батька, незгірше своєї казкової бабуні.

До Оні прибули о пів дванадцятої вечора. Місто вже спить. Поодинокі духани відчиненими дверима очікують на випадкових одвідувачів.

Питаємо, де можна зупинитися, Кажуть—є спеціальний будинок для екскурсантів. Прямуємо. На місці довідуємося, що будинок дуже малий, всього на декілька ліжок і їх зараз занято. Завідувач виряжає нас з служником до школи. Служник привів, показав на будинок, щось по-грузинському промовив і зник. Орієтуємося самі. Це не важко: ніяких замків нігде нема, все відчинено.

Вкладаємося в класі на підлозі, підгарбавши під себе свої манатки. Сон. Важкий сон, наче епілептичний напад.

Рано наша подорожня комуна роздвоїлася: частина від'їздить до Кутаїсу автобусом, частина мандрує пішки.

Прощаємося:

— Щасливої подорожи, любі!

Жалкуємо з такої швидкої розлуки. Стільки спільних переживань...

З ранку наспіх оглядаємо місто. Низенькі будинки, багато зелени. В міру брудно. Багато духанів і безліч роздрібних крамничок та кустарів. В місті більше 40% гірських євреїв. Як і скрізь в містечках, єврейська біднота тиснеться в лабіринтах перевулочків, брудних тупаків. Колись тут, в північній частині міста, було справжнє гето. Важким смородом парують тепер тут злидні, трясуть лахміттям черкесок, демонструють брудною, в латах білизною. І такою дизгармонією виглядає на цій тлі оздоба лахмітних мешканців кинжалами! Ще більш жалісливими здаються їх постаті, разливіше виглядають злидні.

Молодь мало вже носить це войовниче знаряддя. Але старі не розлучаються. Побут.

¹⁾ З півдня цю долину загороджено вапняними горами, що й припиняють рух морського, насиченого паром повітря.

²⁾ Світл. жучки — Lampyridas.

Збираємося в дорогу. Хлопчик років семи, син місцевого ескулапа, допомагає нам засвоїти потрібну для дороги грузинську лексику. Коли я гублюся в збіговиську гортанних згуків і мимрю собі під ніс переклад на слов'янську вимову — він голосно регоче.

Через декільки кілометрів від Оні, долина потроху звужується. В зоровій перспективі — кругловерхі чепурні шпилі, вище — ліси, над ними — безмежна густо насичена блакить неба. На шпильях латки нив. Скрізь кукурудза, виноградники, льоби (квасоля). В розпалинах — чепурні імеретинські селища з декількох хат. Біля хат густа садовина. Дорога, порівнюючи з тією дільницею, що вже пройшли, добра. Але далеко не така, як ми сподівалися. Наявність автобусного сполучення з Кутаїсом тішила нашу уяву паркетом. А тут таке ж саме, коли не більше болото в долинах і абсолютна відсутність містків.

Сутеніє. Навздогін верхівець. Чорнявий, літній мущина, дуже скидається на Шоту Руставелі. Під ним гаряча низькоросла конячина Натягає гнuzдечку, вітається. Далі — вже звичайне для нас: звідки, куди, чого? Почувши, що йдемо оглядати його батьківщину, гаряче запитує:

— Ну, а що ж — подобається вам Грузія?

Відповідаємо, що дуже подобається.

Наш попутник мовчить. Крізь густі кучері його волосся на обличчі, не бачу, як прийшлася йому наша відповідь. Щоб порушити тишу, зауважую йому, що він подібний до Шоти.

— А ви звідки знаєте Шоту?

— А чому ж мені не знати? — відповідаю

— Я ж бо живу в одній сем'ї народів із Грузією і мушу знати її найвидатніших письменників.

Павза.

Трохи згодом наш подорожній промовляє в задумі:

— Да, наша Грузія хороша й багата сторона. Вона всім подобається. Я сам багато їздив по Росії, але нігде не бачив такої місцевости, як Грузія.

І далі, думками в голос:

— А колись то Грузія була самостійною, могутньою державою, нікому не корилася, сама собі була господинею. І от уже декілька віків, як Грузія тільки прекрасна провінція.

— Чому ж провінція? — питаюся.

— Та чи ж не є тепер ваша Грузія така ж незалежна держава, як і в далекі, любі вам часи?

— Е, так то воно, так, але... Та що там говорити, я не знаю, хто ви...

— А ми не знаємо, хто ви — перебиваю я його.

— Я? Що ж, я звичайний селянин, хлібороб, чоловік мало образований. По руському ледве вмію читати й писати.

За хвилину:

— Ну бувайте, мені далеко ще їхати, а вже смеркає.

І зник в вечірніх сутінках.

В голові жевріє фраза: „звичайний селянин“. Чи не так? А втім, хто його знає, може й так. Ми вже мали нагоду спостерігати окремі симптоми, що виявляють безмежну любов до своєї батьківщини всіх грузин, незалежно від соціального стану. При першій же зустрічі вам ставлять запитання про вражіння від їх країни, часто в оригінальній формі:

— А правда, Грузія чудова?

Не думайте, що така постановка питання залежить від якоїсь нарочитої індукції, борони боже! Це просто експансивна захопленість своєю країною.

Форма милування залежить від політичного переконання та культурності і від такту вашого співбесідника. В одних випадках, це буде розмова, схожа до нашої з „звичайним селянином“, в других — ваш співбесідник буде говорити про старовинність своєї національної культури, про впливи на її формування Візантії, Персії та инш. всезвісних культур старої давнини, іноді тема може обмежитись пейзажем країни, красою її природи й побуту.

Я кажу „обмежитись“ Це не правильно. Не можна обмежити безмежного, як відомо ще з прутковських часів. А таким безмежним є романтичність характеру грузин, особливо, грузинської інтелігенції. Бо тільки безнадійний романтик може милуватись з своєї природи, захоплюватися побутом, що зберігся ще від часів мабуть Багратів. Таке надумку спадає, коли бачиш примітивізм технічної культури в сільському господарстві, оті первісні комунікаційні знаряддя, бруд, технічну відсталість в побуті і згадаєш, що ця країна переповнена інтелігенцією, яка запруджує всі її закутки.

Зрештою, в тім очевидно винувате й минуле. Щось подібне (не в кількості інтелігенції) було і в нас на Україні.

В густій, чорно-синій тьмі бредемо по болоті, загинаємо за шпиль і входимо в с. Цесі (22 кілометри від Онії).

Під носом загавкали собаки. Нам назустріч поповзли присліпувати пасма проміння. Що це? Невже вуличні ліхтарі? В селі ліхтарі? Нашому здивуванню нема кінця. Забули про втому: ходимо від ліхтаря до ліхтаря й любуємося незвичайним видовиськом. Почуваємо себе наче в провінціальному західньо-європейському місті, другої половини XVIII сторіччя. Антураж зах.-європ. старовини доповнюють духани. Струнко витягнулись вони ліворуч, виблискуючи світлом відчинених дверей. Над дверима, зверху на гачках, також ліхтарі. Підморгують подорожньому, заманюють відпочинком і затишком.

Заходимо в крайній. Здоровенна дерев'яна без обробки кімната, схожа на нашу комору або застелену клуню. Ліворуч, на довгому столі — розкладено різні найдки, все, що потрібно вибаранджливому людському шлункові. На полицях — пляшки різних форм і кольорів, цигарки, фабричні кондиторські вироби. Праворуч стойки, здовж стіни й до стелі — полиці. А на полицях: мануфактура, одяг, парфюмерія.

Ні, краще дайте глянути, чого тут нема? Яку галузь промисловости тут не репрезентовано?

... Парасоля, сіль, сідло, оселедці, цвяхи...

— Машин, кажу товаришеві, нема.

— Як то нема, а онде що?

Справді, в кутку на землі ручний Зінгер, трохи далі теліжка, значить є й плуг. Все є. Справжній універмаг.

По цей бік стола, зігнувшись над низеньким столиком, четверо селян грають в кості. Господар перегнувся через стіл і стежить за грою. Гра очевидно всіх дуже захоплює, бо на наш прихід не звертають уваги. Навіть господар і той не розігнувся, лише буркнув відповідь на наші привітання.

Така зустріч і обстановка нагадала мені заїзди Німеччини XVI віку, як їх описує Еразм Роттердамський.

Просимо дозволу на ночівлю. В відповідь чуємо коротке: можна.

Нас це мало вдовольняє, просимо показати, де ми будемо спати. Господар ліниво підносить голову й голосно щось гукає.

Через хвилину — з'являється заспаний хлопчисько, про щось розмовляє з господарем, вивчає нашу зовнішність і потім киває до нас пальцем, а сам сунеться за дощану перегородку. Йдемо за ним. За перегородкою — гробоподібний закамарок, кругом обставлений однією суцільною лавкою. Лавку застелено нечинними баранячими шкурами. Хлопець показує на лавки рукою, щось промовляє по грузинському і швидко виходить. Сморід, душно, гидко.

Тим часом скидаємо речі й виходимо митися. Тільки процедура миття біля відчинених дверей звертає увагу господаря й його гостей. Коли ми попросили вечерю, то господар виставив весь свій арсенал ласощів. Але й ціну загнув неймовірно.

За вечерею розговорилися. Господар значно пом'якшав, бо не тільки нас розпитує, а й сам оповідає. А під кінець вечері, о, чудо, запропонував нам для ночівлі іншу кімнату з вікном і тапчанами. Ми так зраділи, що розклали навіть свою дорожню постіль. Але рано глянули на неї — жажнулися. Кожний з нас проспав, мабуть, по літру крові. І не чули. Воістину в обіймах Морфея!

Рано господар привітно усміхається нам назустріч. Просимо гарячого сніданку.

— Гарячого? От зараз буде соус.

Знову соус. Цілу Імеретію соус. По лінії харчових асоціацій, Грузія — це баранячий соус.

Характерно, що всю страву в духанах виготовляють господарі — чоловіки. І борщ і смаження і холодну страву, все готують чоловіки. Самі ж вони, оскільки прийшлося запримітити, тих виробів не їдять, а харчуються їжею, що приносять жінки з дому. Хто його знає, чи то з гігієнічних, чи економічних мотивів.

Виходимо за село. На дворі і не дощ і не погода Днина, що нагадує про сум. Зрідка з-за хмари прорветься сонце. Тоді ліворуч, на взгір'ї, поповзуть довгі гіні, ген-ген увверх, переломлюючись в густій зелені лісів. Поповзають і розбиваються об гостроверхі світло-сірі шпилі гір. Праворуч в межигір'ї — поміж гранітних скель — кудлаті буйна рослинність. Верхи трьохкутником — сірі плями неба. Розгублені в розпалинах хатки поволі зникають, множаться компактними селищами й ясно всівають путь.

І скрізь кукурудза й виноград. Виноградно-кукурудзяна країна обарвлена сяйвом сонця, оздоблена золотими блискавками ночі й густо змережена гірськими риштаками прозорої холодної води.

До речі, про воду. Чи то на пошану подорожньому, чи для того, щоб забезпечити себе від турбування збоку подорожнього, в кожному селі один, два й часом більше чудово устаткованих риштаків. Скрізь на один взірєць: груба цементована копія не то людини не то мавпи, з рота якої по закопленій нижній губі ллється вода. Там, де має закінчуватися живіт — цементований жолоб. Присмокчіться до нижньої губи цього цементованого божка й пийте до схочу. А разом з вами може задовольнити жагу ваша худоба.

Дотепна вигадка.

З полудня нам назустріч посунули гомінкі юрби імеретинців, з недільного ярмарку в Тірбало. Майже всі в підвищеному настроєві під впливом імеретинського (не змішуйте з тим, що в нас продають!). Звичайно мовчазні похмурі імеретинці й свани (з найближчих селищ

Сванетії) сьогодні радо відповідають на запитання, навіть самі зупиняють нас, щоб побалакати.

От гурт чоловіків, зупинилися на роздоріжжі. Про щось голосно розмовляють. Коли ми наблизилися, на нас показують пальцями й голосно сміються. Один, очевидно, найбільш бувалий й найкращий знавець руської мови, сміючись, питає:

— Що вона ото за форма?

Спочатку я не розумію, що саме в моїй одежі дивує селян, а потім догадуюсь: очевидно мої короткі, до колін, штани роблять „форму“. Шуткуючи, відповідаю, що обрівав їх для того, щоб не замастити в болото. І показую на свої заляпані болотом литки.

Голосно регочуть.

Ще досить рано, але йти з Тірбало не хочеться. Збираємося тут ночувати. Тільки не в духані! Краще в школі на підлозі, ніж в клоповнику. Питаємося про школу. На вулиці досить людей, молодь охоче провадить нас до школи. Вчителя застаємо вдома й просимо в нього дозволу на ночівлю, мотивуючи свій вибір. Охоче влаштовує нас в класі.

Школа бідна, міститься в найнятому непристосованому деревляному будинку. Міститься тут фактично дві школи: сільгосподарська і трудової школи. Працюють в дві зміни. Наш новий знайомий вчитель, тов. Йосип Л. сам викладає в сільсько-господарській школі. Показує праці своїх учнів, устаткування кабінетів, хвалиться досягненнями. Досягнень тих не багато, але при такій бідності, при таким жебрачим устаткуванні й обставовці, вони помітно скрашують і саму школу і її існування.

У вечері т. Йосип запрошує нас на бенефісну виставу (на пошану десятирічної праці керівника драмгуртка) в місцевому народмі. Охоче погоджуємося.

Біля будинку великий натовп. Протискаємося поволі в гомінкій юрбі. Сідаємо серед гурту місцевої інтелігенції. Т. Йосип нас знайомить з робітниками, що репрезентують в районному масштабі всі наркомати Грузії. Точиться звичайна, інформаційно дорожня балачка, і кожний новий чоловік, що підходить до гурту, довідавшись, хто ми — обов'язково запитує.

— А чи подобається вам Грузія? або:—

— А правда, чудова наша Грузія?—

Вистава запізнюється, майже на півтори години. На запізнення гучно реагує зала: задні лавки вигуками й тупотінням, а передні — частим відвідуванням закуліс. Ну, от дочекались. Півгодини протяжне й голосне ш.. ш.. ш... залі бореться з репліками сцени: і такі переборює їх, бо коли я запитую в свого сусіди, про що йде мова, він відповідає, що нічого не чує і зараз же приєднує своє ш... ш... ш... до цілої аудиторії. Нарешті загальний гомін стає в підлеглість сцени. Сміх і жарти на дотепи чергуються з голосами обурення проти хитрого вербовщика й визискувача, що спокушає на виїзд до Америки героя п'єси.

Мій сусіда, місцевий лікар, в перерві між голосним обуренням і ще більш голосним захопленням, конспективно перекладає мені репліки дієвих осіб. І тут же поспіхом, більш для себе, ніж для мене, запитує:

— Правда, чудесно?

Я нічого чудесного не знаходжу: ні в грі аматорів, ні в дотехах, ні в старій, як світ, завязці боротьби добра з злом. Замість відповіді я всміхаюся йому, а сам прислухаюся до гортанної музики речень. Коли не знаєш мови, коли кожен згук для тебе таємниця, коли ти позбавлений можливості орудувати логикою — залишається паралогічне:

музика мови. Музика мови, як і всяка музика,— за сферою безпосереднього інтелектуального процесу, проте, збуджуючи емоції, вона наближає тебе до своєрідного сприйняття, трансформованого мистецьки.

Мені і не хочеться зараз логіки. Куца логіка примітиву мене мабуть би дратувала. Навіть без перекладу: отак просто, музики гортанних, незвичайних для вуха, речень.

Після вистави — товариська вечірка. Запрошують і нас взяти участь. Відмовляємося випадковістю гостювання, недоречністю нашої присутності. Але настоювання — темпераментові. Ідемо.

В просторому духані вже все приготовлено. Заклопотані розпорядчики роблять свої останні рейди.

Товариство диференціюється гурткам „за темами“. Починається тиха інтродукція вечірки. Як і на всякій вечірці, інтродукція має тенденцію відволікати самий цільовий процес. Так і тут: хто його знає, доки тривала б ота „серйозна“ розмова, коли б не розпорядчики. Вони безцеремонно, на підставі своїх диктаторських повноважень, вриваються в гуртки, виривають звітти окремих осіб, розсажують їх з погляду своєї гостинної стратегії, за столи. Тикають і нас по-між „певних“, з погляду тієї ж стратегії, людей. Розпочинається церемонія вибору старости вечірки.

В імеретинців звичка: кожна okazія, а тем більше вечірка, відбувається під керівництвом виборного старости — розпорядника, що керує самим процесом розваги. Спочатку не зрозуміло: нащо в розвагу людей вносити такий бюрократизм? Але коли побудете на вечірці, то переконаєтеся, що при такій системі розваги інакше й бути не може.

Всяка okazія йде під знаком тостів та пісень, але головне — тости. Безкочні тости! В них схрещуються лагідні й теплі побажання з облесливим красномовством, сухі й холодні мотивації з палкими й гарячими емоціями, нудна банальність фраз з блискучими дотепами.

Не думайте, що все оте море слів адресується на пошану чинника, що викликав okazію, борони боже! Його роля зводиться лише до ролі agent provocateur. За ним лише право першости, а далі — кожний може стати за об'єкт загальної уваги й виновником чергового келиха вина.

Що до вина, то ніхто не зобов'язаний пити після тосту цілий келих до дна: досить помочити губи, та й годі. Безперечно, такий коректив внесло саме життя: бо коли б імеретинці з кожним тостом випивали бодай по чарці, то за декільки поколінь вони б перетворилися в безнадійних алкогольних дегенератів.

А тим часом вони можуть просидіти цілу ніч за столом перед бочкою вина, що й було на наших очах, і розійтися прямо до виконання своїх обов'язків. П'яної брутальності, лайки, неприємних ситуацій, нічого цього ви не запримітите. Лише незначне побільшення експансивності в одних, та більш задуми в інших, залежно від конституції.

За старосту одноголосно вибирають товаришку Р. Білява, не схожа на інших („мене завжди приймають за руську“), місцева вчителька т. Р. проголошує вступну промову на пошану бенефіціанта. З того почалося. А далі пішло й пішло. Гучні тости чергуються з протяжним „много літа“. Тости й пісні, звичайно, грузинською мовою.

Коли всі гідні уваги риси бенефіціанта були підкреслені, коли всі його заслуги винесено на увагу інших, коли всі похвали вже вичерпано, бенефіціант бере собі слово.

Він вдячний за увагу. Він радий й щасливий чути все оте, що тут казали. Але свою радість він хоче поділити з своїми товаришами,

що працювали поруч з ними, з цілим гуртком. Він хоче також вшанувати дорогих гостей з України, що зробили йому честь своєю присутністю.

Новий заряд вибухнув з великою силою. Україна й Грузія, грузини й українці, гості й Грузія—безліч різних комбінацій в безконечних тостах.

Я прошу не відволікати своєї уваги в бік випадковості, але мене не слухають. А сусіда шепче:

— Ви не знаєте наших звичок, мовчїть.

Мовчу. А тости ллються й шумують, як Ріон. В перерві пісні: або сумні й протяжні, наче церковні мотиви в піст—гурійські, або гучні й багатотактні—мінгрельські, або веселі й жартовливі—кахетинські. Чудесні грузинські пісні, що ні в якій передачі не можуть зберегти своєї натуральності. Їх треба слухати тільки в Грузії.

Виконують грузинські пісні, майже виключно, чоловіки. Жінки в співах беруть участь лише там, де треба припліскувати в долоні.

Коли спалахнула під косим промінням сонця Ріонська долина, староста закрив вечірку.

Сердечне прощання, подяки. Хто спати, а кому й на роботу вже пора. Ми збираємося до полудня спати, а там—далі.

В дорогу нам усміхаються чорні очі тов. Р.

— Щасливої подорожи, не забувайте нас!

— О, це ми можемо обіцяти з чистим сумлінням. Цієї ночі не можна забути!

Сонячно й гаряче. Спека особливо відчувається нашими розгоряченими за ніч головами. Білою стрічкою стелиться дорога поміж вибаранджливої стилізації околишньої природи à la госо.

Під Альпані заходимо в духан перекусити. Одноокий господарь, приголомшений спокою й природнім лівнством, властивим його професії, на всі наші запитання відповідає стереотипним „нет“.

— Ну, а яйця є у вас?

— Нет.

— А що ж ото в слоїку?

— Они сірой.

— Ну так їх же можна зварити?

— Можна.

Чухає в задумі потилицю, але з місця не підводиться. Тільки на наше домагання, встає, поволі шукає казанок й починає дмухати вогнище, що тут же в приміщенні, в кутку розкладено. Посуд брудний, сервується як раз так, як в водевільній інсценізації наших колишніх корчмарів. Повно настирливих мух.

Наспїх кусаємо й виходимо відпочивати на повітря.

Праворуч від розпалени снується вгору чепурна дорога в Сванетію, заманює легендарною таємничістю, кокетує несподіваною перспективою.

Умовляю свого товариша змінити маршрут всього на 3—4 дні. Ні за що! Його аргументи не позбавлено рації. Справді: що 3—4 дні для Сванетії?

Ну, то рушаймо, далі від спокуси.

Заночували в придорожньому духані за декілька кілометрів від села Меквена. Чудова місцевість, що має назву Айкаріс Дзирі, утворюється стискуванням Ріону горними масивами. Гори тут випинаються, загострюють контури, вбираються ще більш рясною й буйною оздобою лісів.

В духані ми лише вечеряємо й залишаємо речі. А спати йдемо на двір, на лавку під духаном. Тут не так душно, а головно нема блощиць і блох.

Допізна гомонить в духані веселий гурт гуляк.

Виходимо о 3 год. ранку, щоб на обід бути в Кутаїсі. По дорозі маємо оглянути скалу Хвамлі, де, як каже легенда, був прикутий до граніту з наказу Зевса Прометей.

Прекрасна місцева легенда, що її запозичили у картвельців еліни, вивезли як духовну сировину з далекої Колхиди й пристосували до свого світоприймання. Цілому світові став відомий із уст греків цей крадений міт, що от зараз приковує нашу увагу.

В Маквенах розпитуємося, звідки і як краще бачити Хвамлі. Селянин -імеретинець оповідає, що з цього боку скали не видно, її заступає Некерельський кряж, що тиснеться ліворуч від головного масиву. Треба минути межигір'я й тоді з Кутаїської долини буде видно верхівку. А біля низу скали — стелеться дорога. В найвужчій розпаліні ліворуч і буде підосва гори.

Зараз же за Маквеною твердо-вапняні скелі причавили дорогу до Ріону. Вона закружляла, гадюкою скрутилася в міцних обіймах гір. Іноді вона підноситься догори, наче намагається визволитись з обіймів, але швидко мов стомлена лягає поруч Ріону. Ріон дмухає на неї нелюдяним жерлом, місцями спорскує її брудним каламуттям і зовсім не ніжно гладить її лівий бік.

А правий — стискує сторчова орнаментика крицевих вапняків, що там вище, банно закругляються над дорогою.

Після розкішних краєвидів з далекою перспективою приємно відпочити в цім замкнутім каламутті гір і води, ще раз збагнути величчя гірської природи, прислухатися до свого настрою.

В розпаліні сонця не видно. Від Ріону дме холодний вітрець. Холодно і вогко, немов в льоху.

Як старанно ми не шукаємо „найвужчої“ розпаліни, щоб помацати бік тюрми доброзичливого титана сивої давнини, проте не можна вибрати „найвужче місце“. Скрізь „найвужче“.

Ну що ж, підемо далі. Залишаємо надію побачити Хвамлі здаля.

На початку розпаліни, з боку Кутаїсу, в пристінках скель, високо від дороги, мури старовинних веж. Вхідних отворів нема, дідько його знає, як туди лазили. Чудовий стратегічний пункт. Коли б старому феодалові та сучасні скоростріли — не страшні були б йому цілі армії ворогів.

За розпаліною Хвамлі — розляглася широка долина. В розкоші просторів замуркотів Ріон. Де-далі він лагідніший, а 7—8 кілометрів від Хвамлі ми бачимо вже його загнуданим: три невеликих плоти й на кожному по двоє людей змагаються з правилом серед хвиль дикого плаву. Не кожний зважиться сісти на отакій пліт!

Густо насідають кучеряві села: Намохвані, Опірчхеті, Зареті, ліворуч Ріону, Мамацмінда, Джунеті демонструють пустокою й тишею робочого дня.

По дорозі між селами малі дівчатка голосно викрикують, назустріч подорожнім: схалі, схалі! (груші).

Ви, не знаючи мови й не вміючи прицінитися, сміливо можете викласти на долоні серію мідяків, з яких мініятюрна купчиха за кошчок розміром в 1—1½ кіла вибере собі стільки, скільки її потрібно. Будьте певні, вона не візьме лишнього, її вибір обмежується комбінацією мідяків в 4—6 копійок.

Від села Намохвані дорогу запорошено баритом. Неподалеку, в с. Мамацмінда, великі поклади цього хемікату, що знов, після довгої

перерви, експлоатуються. Часто по дорозі можете зустріти арби, навантажені білясто-сірою блискучою крупкою.

Перед самим Кутаїсом околиця місцевість наче погрузла в глибину. Гори ген-ген розступилися. Як оком глянути — кукурузяні поля. Прямою лінією стелиться дорога. Її кінець на обрії зникає в густій зелені міста.

Ми в Кутаїсі.

Хоч і не великий мійський шум, але шум. І це неприємно вражає наші вуха, що призвичаїлися до музики води й тиші гірських просторів. Прикро вражає гомін юрби й голосні вигуки — цхалі (вода) з невиразним якимось додатком, що очевидно визначає в перекладі — „холодна“. Цілі загони водоносів бродять по вулицях і рекламують свій, коштовний тут—товар.

Річ в тім, що Кутаїс не має водогону. Для питва користуються водою з приміських джерел, що її доставляють в деревляних відерцях водоноси. Взагалі Кутаїс зле устатковане місто, дарма що колишнє генерал-губернаторство.

Господарювання царату обмежувалося лише русифікацією міста, та й то, здається, не вдало, бо на кожне ваше запитання ви почуете і від старого і від малого одну відповідь:

— Па руські не понимаю.

Так ви можете зраня до вечора блукати по місті, плутаючись в незнайомих визерунках грузинських літер на вивісках, тисячу раз проходячи біля будинку, що вам потрібний, і не знайти його.

— Па руські не понимаю. —

Хто знає, чи справді так, чи це запізніла розплата за вікову русифікацію краю.

Як би там не було, але така стереотипія може прикро відбитися на вашому настрої.

Так і з нами. Ми без прибільшення бродимо от уже 3 години й ніяк не можемо знайти собі пристановиська. Екскурсійної бази в місті нема. Наросвіта ніякої екскурсійної роботи не переводить. Після довгого блукання нарешті притулилися в якомусь „клоповникові“, що з чієїсь вигадливої фантазії має назву будинку Робітників Освіти.

Умови в будинку такі, що коли сторож іде обідати, треба виходити й мешканцям. Користуємся з такої гостинності, щоб оглянути місто.

Кажуть, що кожне місто має свій колір, звук і запах. Отже за цією схемою й будемо сприймати столицю колишнього імеретинського царства.

Колір. Хто його знає, може чутливий художник і запримітить тут якісь специфічні тона. Ми ж сприймаємо без синтезу: море зелени й брудно сірі плями будинків. В центрі на фасадах будинків рябіє криклива орнаментика з грузинських літер. — Вивіски. Вони визначають життєву функцію міста. Але орнаментика нам невідома, приглядаємося до вітрин: торгівля й торгівля. На всіх вулицях торгівля. Переважно в приватних руках. По кількості — перевагу має бакалія та духани. Серед рябого плетива вивісок виділяється одна руською мовою: Контора строительства Р и о н г е с. — (Така вже доля всіх будівничих контор Гес'ів, скрізь мати вивіски руською мовою).

Колір вивіски звичайний, як і безліч інших. Але він світить майбутність для міста й цілого краю.

Згукавого визначення, порівнюючи з іншими містами ССР Грузії, Кутаїс не має, крім пануючого, надмірно голосного:

— Цхалі.

Запах. Ну, запах зовсім поганий. В місті нема каналізації, тому про запах краще не будемо говорити.

Запах має свою довгу й бурхливу історію. Лишки її оберігає Головнаука. Взавтра збираємося з ними познайомитися.

Така вже звичка в людини: коли приїде в чуже місто, обов'язково огляне все, що стосується історії його. В своєму місті може прожити ціле своє життя й не бачити визначних речей, що є предметом вивчення цілого світу, а приїде в чуже місто, огляне всяку дурницю, бодай би тільки хто згадав про неї.

Вірні цій людській слабості, йдемо оглядати на т. з. архирейський гори руїни фортеці та церкви царя Баграта III.

Купами каміння та рештками мурів в зріст чоловічий розкинулася колишня фортеця на великій площі неприступної, високої гори, на правім березі Ріону. Хто і коли її збудував — невідомо. Треба думати, що в її спорудженні та переробці брало участь багато культур. Зруйновано ж її вже за Катерини I року 1769, коли руське військо, вирушивши в похід проти непокірливих підлеглих царя та його спільників — турків, за згодою царя — зірвало фортецю в повітря. І лежать, відтоді неотбесані грубі плити вапняку згадкою колишнього величчя Імеретії, давности й слави її столиці, боротьби і крові її володарів.

Є відомості про існування Кутаїсу, вже в VI віці до нашої ери. Отже станьте й зосередьтесь: віки минулого великою отарою пройдуть через ворота вашого мозку.

В мурах купками руїни — сліди колишніх веж, старого палацу, церкви. Різко виділяються руїни велитня-храма, збудованого на початку XI ст. Облишилися не зовсім цілі стіни, колонада, арки, подекуди орнаментика. Характерно, що арки стін і вікон та деякі хрести мають в собі виразні відзнаки візантійського стилю. Це дає привід деяким дослідникам говорити про будівництво його грецькими майстрами. Таке твердження дослідники підкріплюють ще й аналогією його форм з Київською Софією.

Тим часом облишмо старовину, попрощаймося з стареньким монахом-сторожем, що ласкаво відімкнув нам браму й гляньмо з гори на околиці.

Чудові краєвиди! Безконечним нагромадженням тиснуться зо всіх боків гори. З півночі, з заходу й зі сходу тиснуться вони до самого Кутаїсу (обманює гірська перспектива!), з півдня — велитенська Ріонська долина.

Мягко-синя округлість верхів чергується з світло-сірою пустиелею густро-верхих шквіців. Сріблясто-білі пасма снігу сліплять очі, виблискують на сонці.

На північ — плоска верхівка лисої Хвамлі. Черепахою розляглася вона вздовж зі сходу на захід. Сумна, неприваблива форма.

Пастухи кажуть, що на верхівці, в центрі гори, в камінні — велитенське джерело, яке постачає воду в невелике озерце. В озерці вода завжди на однаковому рівні. Джерело б'є, а води не збільшується. Пробували вичерпувати відрами — на очах набігала до певного рівня.

Цей переказ, мені здається, символізує кінцівку картвельського міту, в якій говориться про намір Прометея-Аміроне вкрасти в богів ще й таємницю безсмерття та передати її людям.

Який контраст між цією чудовою кінцівкою легенди й виглядом Хвамлі!